

МОНТАНА. ЕДИН МОДЕРЕН ГРАД НА 130 ГОДИНИ. СБОРНИК СТАТИИ. СЪСТАВИТЕЛ ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ ПРОФЕСОР ДИН АЛЕКСАНДЪР КОСТОВ. ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ТЕНДРИЛ“, СОФИЯ, 2021, 200 СТРАНИЦИ

Ваня Иванова

Това е поредният, 3-ти, сборник, който издава Филиалът на Института по балканистика с център по тракология в град Монтана. Изданието е юбилейно – своеобразен научен принос във връзка с отбелязването на значима кръгла годишнина. Става въпрос за едно от най-важните събития в регионалната история – преди 130 години, на 2 декември 1891 г., с решение на 6-то Обикновено народно събрание, днешна Монтана получава нов административен статут и ново име. Тогава някогашното турско село [Голяма] Кутловица е провъзгласено за град Фердинанд.

Впоследствие, вмествайки се в конкретната политическа конюнктура и в съответствие със „силните на деня“, селищното име ще бъде сменено още два пъти – през 1945 г. и 1993 г. Така върху картата на България се появяват последователно Михайловград, който е наименуван на комунистическия функционер Христо Михайлов (1893 – 1944) и Монтана. Последното (с доста уговорки от страна на местни лингвисти) се смята за название на укрепен римски лагер, който впоследствие се разраства до град и получава статут на *municipium*. Именно стремежът за прокар-

ване на ясна разграничителна линия между антична и днешна Монтана, според съставителя проф. Ал. Костов, е основната причина в заглавието на сборника да фигурира епитетът „модерен“ и хронологическият отграничител „130 години“.

Научните публикации – общо 10 на брой, са предшествани от 2 приветствия и предговор на съставителя. Двете приветствия са от дългогодишния кмет на града с историческо образование – Златко Живков, и на основния спонсор на изданието – доц. Борислав Великов. В последващия предговор проф. Ал. Костов специално подчертава необходимостта от написването на една пълна „История на Монтана“, но предвид трудоемкостта на подобно начинание, изказва своите надежди, че поредният сборник, издаден от филиала на ИБЦТ при БАН, е с приносен характер в тази насока. Основната причина е в неговото съдържание, тъй като отделните студии и статии осветляват „недостатъчно добре изследвани аспекти или „забравени моменти“ от историческото развитие на града и региона.

Първата научна разработка в сборника е на Йордан Герасимов – дългогодишен служи-

тел в териториалния държавен архив и негов директор, както и почетен член на Съюза на краеведите в България. Й. Герасимов е озглавил своето изследване „Барон Николай Карлович Притвиц и военните действия за освобождението на Кутловица (Монтана) от османска власт през 1877 г.“. Това е публикацията, която стои в с най-тясна тематична връзка с конкретния повод, по който е изготвен представеният тук сборник.

Й. Герасимов запознава читателите с подробни биографични данни относно личността на Николаус Леонард Ганс фон Притвиц (1835 – 1896), предлага и историческа справка, касаеща създаването и конкретното военно битие на Лейбгвардейския улански на Негово величество полк. Този полк под командването на тогава полковник (по-късно генерал-майор) барон фон Н. Притвиц влиза в Голяма Кутловица на 9 (21) ноември 1877 г. Завземането на Кутловица е разгледано от Й. Герасимов в по-широкия тематичен контекст на основните събития, свързани с овладяването на северозападните български земи от руската армия по време на оказалата се освободителна за българския народ 10-та по ред Руско-турска война (1877 – 1878).

С тази своя публикация Й. Герасимов по убедителен начин утвърждава тезата си, че „освобождението на селището Кутловица“ не е дело на ген. Александър Иванович Арнолди, чиито части пристигат в селото една седмица по-късно, сменят уланите на барон Притвиц и продължават водените военни действия към Берковица (център на кааза в Османската империя) и прохода Петрохан.

В Приложението към статията авторът е прибавил списък на всички военни отличия, получени от барон фон Притвиц, както и няколко изображения, свързани с дейността на Лейбгвардейския улански полк. В текста на публикацията е включено и факсимиле на документ, публикуван през 1911 г., представящ „донесение от полковник барон Н. К. Прит-

виц до генерал Н. Ст. Леонов за освобождението на Кутловица от 10 ноември 1877 г.“

В следващата статия чл. кор. проф. дин Александър Костов от ИБЦТ към БАН се спира върху представянето на „Град Фердинанд в българските алманаси до Първата световна война“. За целта авторът е разгледал общо 20 алманаха, публикувани през фиксирания хронологически период, макар село Голяма Кутловица и впоследствие град Фердинанд да не фигурират във всички издания от този вид. На първо място проф. Костов изяснява същностните особености и структурата на т.нар. „алманаси“, като специално акцентира върху чисто утилитарните и комерсиални мотиви като основна предпоставка за тяхното издаване. Що се касае до селищата, предшественици на днешна Монтана – с. Голяма Кутловица и гр. Фердинанд – се оказва, че са представени чрез поименно изброени чиновници и заеманите от тях постове в общинската администрация, наред с народни представители, изявени занаятчии, земеделци, търговци, хотелиери, манифактуристи, адвокати и даже 1 книжар.

Интересен е алманахът от 1893 г., който предлага подробно описание на местните природо-географски условия и поминъка на жителите на новоучредения град. В края на своята статия проф. Ал. Костов се спира върху разностранните ползи, които биха могли да извлекат бъдещите изследователи, ако използват алманасите като достоверни документални източници, естествено подложени на критичен анализ в качеството им на исторически извори.

Третата по ред научна разработка е със заглавие „Към възникването и първоначалното развитие на здравното дело в град Фердинанд (края на XIX век – 20-те години на XX век). Автор е гл. ас. д-р Ивайло Начев, също от ИБЦТ при БАН. В статията е цитирано пълното с любопитни етнографски подробности мнение на първия лекар, дошъл в Ломски ок-

ръг след 1878 г., литовеца д-р Иван Басанович. Данните на д-р Басанович са не само за състоянието на здравното дело, но засягат и здравната култура на населението в региона.

Д-р И. Начев се спира и върху дейността на трите болници в Ломски окръг – тази в гр. Фердинанд съществува заедно с тези в Лом и Берковица, които по онова време са с повече жители в сравнение с новопоявилите се град.

Естествено авторовото внимание е концентрирано върху Фердинандската болница, като акцентът пада върху отношението на местните власти към здравното дело, вкл. въвеждане на строги карантинни мерки при избухване на епидемии, както и върху личността на назначените за градски лекари.

Следвайки логически закономерната структура на изложението, читателят има възможност да се запознае също с действащата по онова време нормативна база в сферата на здравеопазването, благодарение на сравнително пълното описание на нейните разностранни практически проекции в град Фердинанд. Предполагам, И. Начев съзнателно е пропуснал обществените катаклизми от септемврийската есен на 1923 г., свързани пряко с дейността на д-р Стамен Илиев, чието име продължава да носи и понастоящем областната многопрофилна болница за активно лечение в град Монтана.

След развитието на здравеопазването, читателите на сборника имат възможност да се запознаят с различни аспекти от стопанското развитие на град Фердинанд в периода между двете световни войни. Така, статията на Мариан Замфиров (Държавен архив – Монтана) е със заглавие „Развитие на промишлеността в гр. Фердинанд през 20-те и 30-те години на ХХ век“.

Прегледът на местната индустрия М. Замфиров започва с мелниците – 4 във Фердинанд и още няколко извън града, които са собственост на градски жители, но се намират в околни села. Следва по-подробно запозна-

ване с каучуковата фабрика „Българска бата“ и вакуумно-консервна фабрика „Фердинанд“, на братя Лукови; 3 содо-лимонадени фабрики и 2 печатници. Просто споменати са останалите компоненти от местния промишлен пейзаж – кожарски и кожухарски работилници, занаятчийски шивашки работилници и обушарници, маслобойни, даращи, гатери и други. Статията е придружена от приложение – три сканирани страници от архивни единици, съхранявани в ДА-Монтана, датиращи от първата половина на 40-те години на ХХ век (вероятно като своеобразен „послеслов“ на случилото се след разглеждания в статията хронологически период). Това са два списъка – на регистрираните индустриални предприятия във Фердинандската община от 11.08.1941 г. и на собствениците и персонала на мелница „Сапунджиев“ от 12.12.1942 г., наред с проект на ел. инсталация за ярмомелка от 1946 г., изготвен от електротехническо бюро, вече работещо в гр. Михайловград

Накрая М. Замфиров стига до извода, че „промишленото развитие на гр. Фердинанд притежава всички черти, характерни за слабо развитата българска индустрия“. В тази връзка са посочени „слаби инвестиционни възможности, ниска предприемаческа активност, преобладаващи дребни и средни предприятия, слаба концентрация на производството, изоставаща материално-техническа база от най-модерните технически и технологични новости, ниска производителност на труда, скромна дял на промишлените работници, дефицит на средни и високо квалифицирани кадри и слаб интерес на чуждия капитал“.

Тук ще си позволя да не се съглася с голяма част от изброените негативи, предвид факта, че българските управляващи правят възможното за насърчаване развитието на индустрията в страната, особено в периода между двете световни войни. Друг е въпросът, че при тогавашното състояние на българските държавни финанси, полученото наследство

(вкл. като манталитетни нагласи), международната политическа и икономическа конюнктура и конституционно предпоставеното зачитане неприкосновеността на частната собственост в монархическа България, едва ли е могло да се постигне нещо по-различно от случилото се в някогашния град Фердинанд.

Пореден аспект от стопанското развитие на града представя в своята научна разработка Мариус Георгиев, уредник в отдел „Най-нова история“ на Регионален исторически музей – Монтана. Неговата статия „Автомобилно транспортно дружество „Жар птица“ – Фердинанд/Михайловград 1938 – 1952“, описва в детайли дейността на визираното дружество от учредяването му (14.10.1938) до фактическото ликвидиране на неговите пасиви и активи (25.06.1952) чрез Врачанския окръжен съд.

Това дружество бележи появата на организирания обществен транспорт в град Фердинанд и неговата околия. Създадено е от 23 души – всички шофьори, някои от които продават имоти и имущество, за да вложат парите си в общото начинание.

В текста на своето изследване М. Илианов е проследил подробно обслужването на 5 редовни пътнически автобусни линии (4 постоянни и 1 сезонна), превозването на пратките до и от местните пощенски станции, както и поемането на товарни превози при строежа на шосейни пътища (Фердинанд – Лом и Фердинанд – Враца). Детайлно е описал и военновременните изпитания, през които преминава дружеството – липса на гориво, на консумативи, мобилизация на автомобили за фронтови нужди, финансови проблеми.

Всички изброени в статията факти и проследени тенденции са илюстрирани от М. Георгиев с добросъвестно цитирани и коректно обработени статистически данни.

Логичният край на частното автомобилно транспортно дружество „Жар птица“ идва

със създаването на Държавното автомобилно предприятие – Михайловград (ДАП – Михайловград), на което „Жар птица“ се оказва основен и сериозен конкурент. Новата система на държавно устройство и управление, наложена в България след 9 септември 1944 г., води до драстични промени в икономическия живот на страната. Своеобразна „жертва“ на тези промени става и автомобилното транспортно дружество „Жар птица“. През септември 1951 г. след отмяната на действащите дотогава Търговски закон и Закон за дружествата, автомобилното дружество от някогашния град Фердинанд няма как да продължи да съществува законно и подобно на името на градския патрон от благородническо потекло, преминава в небитието.

Статията на М. Илианов е онагледена със снимков материал. Приложените 7 изображения показват как са изглеждали първите леки автомобили, появили се в гр. Фердинанд, заедно с част от автобусния парк и товарен автомобил, собственост на „Жар птица“.

Всъщност тази публикация представя дейността на едно транспортно дружество в две епохи, които в конкретния случай могат да бъдат асоциирани с две различни и същевременно емблематични имена на един и същи град – Фердинанд и Михайловград. Действието в следващата научна разработка от сборника се развива само в селището от социалистическата епоха, и то в знакова за целия регион институция, чиято дейност е представена от д-р Ваня Иванова (РИМ – Монтана).

Студията е озаглавена „Музей на Септемврийското въстание 1923 година в град Михайловград – идеологически парадигми и фактическа музейна дейност (1953 – 1973)“. Видно и от заглавието, същинският текст представя учредяването на този музей при открояващи се несъответствия с действащата по онова време нормативна база, както и фактическите въплъщения на основните видове

музейна дейност – събирателска, фондова, експозиционна, популяризаторска, научноизследователска. Специален акцент е поставен върху тематико-експозиционните планове и интериорното оформление на двете музейни експозиции (от 1953 и 1962 г.), предвид носените от тях идейни внушения.

Цялостната дейност на известния Музей на Септемврийското въстание (МСВ), който от 1967 г. е и част от движението „Сто национални туристически обекта“, е проследена по начин, който позволява да бъдат изведени разнопосочните негативни резултати от задължителния идеологически монопол, наложен от управляващата БКП при писането на новата и най-новата история на страната. Научната публикация, в която си дават среща „различни гласове“ и „гледни точки“, съзнателно е написана по донякъде провокативен начин. Основната цел на авторката е да предизвика дебат за необходимостта от преосмисляне на едно реално историческо събитие (т.нар. „Септемврийско въстание“ от 1923 г.) – и като конкретни факти, и като последващи интерпретации, свързани с неговата минала, а защо не и бъдеща музееализация.

Студията е последвана от 5 приложения, в които е представена тематичната структура и са описани подробно двете експозиции на МСВ, публикувани са снимки на емблематични изображения от музейния интериор и екстериор. В отделно приложение е преведена общотематична музейна беседа от руски (само такава е запазена в научния архив на музея) и са синтезирани статистическите данни за броя посетители в МСВ през първите 10 години от неговото съществуване (1953 – 1963).

Отново със структурните компоненти на РИМ-Монтана е свързана и последващата публикация на д-р Л. Мечков, която представя учредяването и дейността на „Художествена галерия „Кирил Петров“ – гр. Монтана“. Авторът се спира върху трите сгради, в които

последователно са подреждани картините и малката пластика, споменава и административното ръководство на галерията до 2011 г., когато става част от структурата на РИМ – Монтана. Д-р Л. Мечков сравнително подробно е описал тематичния обхват на колекциите, изброил е имена на известни художници и скулптури, чиито творби притежава ХГ „Кирил Петров“.

Пак работещ в РИМ-Монтана е автор на поредната публикация в сборника. Това е Десислава Димитрова, уредник в отдел „Етнография“. Нейното изследване е със заглавие „Детски и семейни игри през ХХ век в регион Монтана (по теренен материал от с. Долно Церовене, с. Лехчево и гр. Монтана)“.

Авторката е използвала няколко основни класификационни схеми при описанието на събрания от нея теренен материал. В част от случаите е взела предвид пола и възрастта на участниците в съответната игра (за момчета, момичета или смесени), в други – мястото и сезона, когато и където се играе (навън, на открито или вътре, на закрито в нечий дом), в трети – броя на участниците и т.н. Споменала е още различните пособия и предмети за игра, вкл. разнообразните играчки (като наименование и материал, от които са изработени).

Д. Димитрова е отделила специално внимание на броилките, на т.нар. „ролеви игри“, както и на игрите, определени от нея като „семейни“ („Пиу, пиу, вранке. ...“, „Камък, ножица, хартия“, шах, домино, игри с карти, кубче на Рубик, „Бабо, дай огънче“, „Сляпа баба“, „Счупен телефон“, „Познай думата“ и други). Последните две са се играли често в епохата на социализма, особено когато е спирал токът.

В статията са описани още игрите с кукли на „Майка и дете“, на ластик, на дама, стрелбата с лък, прашка, фунийки, тези с топка (футбол, волейбол, народна топка), както и т.нар. игра „Кър“. От смесените игри са визи-

рани „Топло и студено“, „Салам, стой си там“, „Лети, лети“, „Кръгче“, „Пускам, пускам кърпа“, „Садже“, „Кралю Португалю“, „Стражари и апаша“, „Дърпане на въже“, „Прескочи кобила“, „Пиян морков“, „Гоненица“, „Криеница (Жмичка)“ и други. Текстът на публикацията е онагледен с три снимки на дечица от Горно Церовене, заснети по време на училищно театрално представление (1976 г.) и маскени балове (1972 г. и 1995 г.).

Последната научна публикация в сборника е на акад. Ячко Иванов. Озаглавена е „Монтана в историята на българската и световната наука“. В първата част от тази своя студия акад. Я. Иванов маркира накратко историческото развитие на днешна Монтана, като се спира специално върху ползотворното сътрудничество между БАН и община Монтана, институционализирано чрез създаването на два нови научни центъра в областния град – дванадесетият РАЦ (Регионален академичен център) през 2014 г. и Филиал на ИБЦТ през 2018 г.

Във втората част на студията, озаглавена „Монтана в историята на науката“, са представени кратки биографични справки за видни учени – академици, професори, преподаватели във ВУЗ, както и местни изследователи. Всички те са родени или в град Монтана, или в селища от днешната административна област със същото име.

Сред тях са известният български историк акад. Мито Исусов; акад. Цветан Цветков, чийто научен екип разработва и патентова лиофилизирани продукти за космонавти; акад. Ячко Иванов, който работи в областта на реологията и течните висококонцентрирани дисперсни системи; чл. кор. Максим Божинов, чиято научна кариера е посветена на „селекцията и семепроизводството на памука“.

„Списъкът“ продължава с получилият европейско признание проф. дн Тодор Ив. Живков, един от основателите на Института по фолклор към БАН и на катедрата по Етно-

логия и културна антропология в ПУ „Паисий Хилендарски“; проф. дфн Митко Гогошев – създател и дългогодишен ръководител на Базовата обсерватория на БАН в Стара Загора, която под негово ръководство се утвърждава като значим научен център за космически изследвания; проф. д-р инж. Георги Божинов, който се занимава с моделиране и прогнозиране свойствата на строителните материали, и проф. дн Людмил Дренчев, чиито изследвания са в областта на математическото моделиране и числените симулации в леярството.

От преподавателите и изследователите, работили във ВУЗ-ове, са споменати проф. д-р инж. Рангел Рангелов, изследовател в областта на строителната механика и методите за изчисляване на строителните конструкции; проф. д-р Георги Ив. Георгиев, който се занимава с икономика и управление на земеделските стопанства; проф. дн Иван Ночев, преподавал „политическа икономия“ във Висшия икономически институт „Карл Маркс“ (днес УНСС), и проф. Красимира Якимова, която работи в катедра „Фармакология и токсикология“ на Медицинския университет в София.

В групата на изследователите, работили или работещи на територията на град Монтана, акад. Я. Иванов спира своето внимание върху част от изследванията на архивисти, музейни работници и библиотекари. Сред учените от ИБЦТ и НАИМ-БАН, чиито изследователски интереси са съсредоточени върху отделни периоди от миналото на Монтана и региона, са споменати чл. кор. проф. дин Ал. Костов, доц. д-р Гергана Кабакчиева, доц. Калинин Стоев, гл. ас. д-р Маргарита Добрева, гл. ас. д-р Ивайло Начев и други.

В заключението на своята студия акад. Я. Иванов обосновава „правото на Монтана да пише история“, предвид наличието на подходяща научна инфраструктура, административна и кадрова обезпеченост.

Сборникът завършва с избрана библиография „130 години от обявяване градския

статут на Монтана“, изготвена от Ю. Андреева, главен библиотекар в РБ „Гео Милев“ – Монтана. В библиографията са включени заглавия на монографични изследвания; архивни справочници; том с издадени архивни документи от териториалния държавен архив; научни публикации (студии и статии) в тематични сборници и специализирана научна периодика; дописки и информативни бележки от регионалния периодичен печат.

С изключение на една от научните публикации (за ХГ „Кирил Петров“), всички останали са последвани от точно и коректно посочване на използваната литература – исторически извори и научни изследвания.

Двама са научните рецензенти на сборника „Монтана. Един модерен град на 130 години“ – доц. дин Бисер Петров и доц. д-р Ирина Огнянова-Кривошиева.

Вече беше регистриран засилен интерес на местната общност към изданието, и то не само от страна на историци и краеведи.

Доц. д-р Ваня Иванова

Регионален исторически музей – Монтана,
ПУ, филиал „Л. Каравелов“ – Кърджали
vanya_ivanova75@abv.bg;
vanya_ivanova@uni-plovdiv.bg